

APPENDIX I

De Chronologie

- Het zijn geschatte data.
- Alle data zijn—indien niet anders vermeld—voor Christus.

prehistorie

Homo habilis 5.000.000–1.600.000.

Homo erectus 1.600.000–75.000.

ijstijden of Pleistoceen 1.000.000–10.000.

Archaïsche Homo sapiens en Homo sapiens neanderthalensis 500.000–40.000.

Homo sapiens sapiens: Cro-Magnon mens vanaf 40.000.

symbolen: grot als heiligdom, voorouderverering, geloof in wedergeboorte, notatie-systemen, berenschedels.

oude steentijd

vroege Paleolithicum (oude steentijd) 1.000.000–50.000.

Mousteriaan of midden-Paleolithicum 100.000 tot 37.000 (Neanderthaler).

laat Paleolithicum (oude steentijd): 50.000–10.000 *vulva's*.

Aurignaciaan 37.000–30.000 (Cro Magnon).

symbolen: 'Venussen' en diersymboliek.

Gravettiaan 30.000–22.000.

hoge bloei 'Venus'-symboliek, 'venuskunst' komt internationaal voor.

Solutrean 22.000–19.500 koude periode van de mammoet.

Magdaleniaan 19.500–12.500 opwarming, kudde verplaatsen zich naar het Oosten, sommige jagers en verzamelaars volgen, anderen blijven in valleien achter.

Vroeg Magdaleniaan 19.500–17.500.

Midden Magdaleniaan 17.500–13.000

Jong Magdaleniaan 13.000–9.000.¹

9800–8800 opwarming van klimaat

Catastrofe rond 9000.²

Einde van de ijstijd.³

midden steentijd (Mesolithicum) 9.000–6.000.

nieuwe steentijd (Neolithicum) 8000–3000.

overgang naar landbouw vanaf 8000 (lang niet overal gelijktijdig).

ontstaan dorpen en kleine steden 7000–6000.

late nieuwe steentijd ontwikkeling van neolithische hoogculturen 6000–4000.
kopertijd 4500–3000 (ontwikkeling niet overal gelijktijdig).
bronstijd 3000–1200.
ijzertijd vanaf 1200.

Malta

Malta van het Neolithicum tot heden (De Maltese tijdsindeling wordt hier aangehouden).⁴
(er zijn bewijzen van menselijke bewoning uit het Magdaleniaan).

Rond 5400 verzinkt de landbrug tussen Tunesië en Sicilië.

De Pelagiaanse en Maltese eilanden maken tot die tijd deel uit van de brede strook land die beide continenten verbindt.⁵

vroege nieuwe steentijd (5800–4100)

Men onderscheidt de volgende fasen (naar aardewerk).

Ghar Dalam fase 5800–4500.

Grijze Skorba 4500–4400.

Rode Skorba 4400–4100.

Malta in de midden nieuwe steentijd 4100–3600.

Zebbug 4100–3800.

Mgarr 3800–3600.

late nieuwe steentijd: periode van de **tempelbouwers** 4000–2000.

Ggantija 3600–3300/3000.

Hal Saflieni 3300–3000.

Tarxien 3000–2500.

brons- en ijzertijd 2500–700.

Tarxien graven 2500–1500 v. Chr.

Borg in Nadur 1500–?

Bahrija 900–700.

Phoenicische tijd 700–550.

Punische tijd 550–218.

Romeinen 218 v. Chr tot 5^e eeuw na Chr.

Volgende data vinden plaats na Chr.

Paulus landt op Malta in 60 na Chr.

Byzantijnse tijd (Malta maakt deel uit van Oost-Romeinse Rijk) 396–870.

Saracenen (moslims) op Malta 870–1090 na Chr (nieuwe aanval in 1565).

Normandië heerst op Malta 1090–1194.

Hohenstaufen 1194–1268.

Aragon en de Spaanse kroon 1284–1530.

tempel- en ridderordes 1530–1798.

Napoleon 1789–1800.

Engelsen 1800–1964.

Malta onafhankelijk 1964.

Malta lid van EU 2004.

Afrika

- Vanaf 9000 Capsien-cultuur in Marokko, west-Algerije, Tunesië en Cyrenaica.⁶
- 7000–2000 tussen de hooggebergten van Hoggar en Tassili n'Ajjer en de Middellandse zee hebben vele meren gelegen en rivieren gestroomd.⁷ Langzame uitdroging. Volkeren trekken noord- en oostwaarts.

Anatolië

rond 9500 Beldibi cultuur (geldt ook voor Mesopotamië, Perzië en Zuidelijk Toerkmenië).⁸
Asikli Hüyük 8000–7500 door vulkaanuitbarsting wordt de stad verlaten.⁹

Catal Hüyük (indeling naar James Mellaart)

7250 gesticht.

7250–6500 laag twaalf en elf (nog niet onderzocht).

6500–5700 laag X tot I (vastgesteld met C14-methode).

6385 laag X.

6280 laag IX.

6200 laag VIII.

6050 laag VII.

5950 laag VIb.

5880 laag VIa.

5830 laag V.

5790 laag IV.

5750 laag III.

5720 laag II.

Na 5800 worden de jachtaferelen niet meer overgeschilderd.

Volgens Mellaart verdwijnen daarna de mannelijke beelden uit de cultus.

Je vindt in de kleinkunst geen mannenbeeldjes meer boven de zesde verdieping, dus na 5800.¹⁰ Deze tendens zet zich later voort in Hacilar, waar in de pottenbakker-ateliers vanaf 5700 helemaal geen mannenbeelden meer vervaardigd worden.

6200–5800 **mini-ijstijd**.

5600 **de stad wordt verlaten**; men stort de kelders vol puin.

Hacilar

5750–5000 laag IX tot I d (na 5700 geen mannenbeelden meer gemaakt).

5100 **stad verwoest**.

5000 **bevolking trekt weg**.

bronstijd in Anatolië 3000–1200.¹¹

De Hettieten veroveren een groot rijk op de Hattiërs, wier maatschappij nog allerlei elementen uit het moederland bevat.¹² Ze nemen veelal de lokale godinnen en goden over.¹³ Vrouwelijke goden zijn bij de Hattiërs vergelijking met de mannelijke veruit in de meerderheid.¹⁴

binnenvallen Hettieten 2500–2000.¹⁵

Oud-Hettitische Rijk 1650–1500.

Hettitische Rijk 1500–1200

invasies van Achaeërs, zeevolkeren en ‘donkere Middeleeuwen’ 1200–800.

Griekse kolonisatie van Ionië 1050–900.

Phrygiërs 1200–800.

Koninkrijk van Phrygië 850–696.

invasie van Skythen, een Indo-Europees ruitervolk 700

(Her. IV 115 merkt verschil op tussen vrije Amazone-vrouwen en Skytische vrouwen).

invasie van Cimneren 705–650.

Grieken in Klein-Azië 7^e eeuw.

koninkrijk Lydia 685–547.

Verdrag tussen Lydia en Medië 585.
Koning Croesus regeert 560–547.
Perzen veroveren Klein-Azië 547–540.
Alexander de Grote verovert het gebied in 334–333.
Griekse steden, inheemse koninkrijken en **Seleuciden** 3^e en 2^e eeuw.
Koninkrijk van Pergamum 263–129.
Romeinen verslaan Antiochus III in 189.
Anatolië wordt Romeinse provincie Asia in 129.

'Ma' is de naam van de Moedergodin van de klein-Aziatische oerbevolking.

Oude Europa ¹⁶

- Achtereenvolgende culturen 'overlappen' soms grotere gebieden.
- Rond 4300 vindt in het gehele gebied de Indo-Europese Koergan-invasie plaats met andere grafcultuur.

Griekenland

Sesklo 6500–4000.
Dimini 5500–4400.
Larisa 4400–3500.
vroeg-Helladische tijd 3000–652.

Balkan

Lepenski Vir 6000.
Cris-Körös 5000.
Karanovo (groter gebied, ruimere tijdsperiode).
Starcevo (idem).
Vinca 4000.
Koergan-invasie.

Hongarije

Vinca 4000.
Tisza (groter gebied, ruimere tijdsperiode).
Lengyel (idem).
Tiszapolgar 3000.

Oost-Europa

Lineaire Bandceramiek 4000.
Tripolje 3000.

Roemenië

Lineaire Bandceramiek 4000.
Cucuteni 3000.
Koergan-invasie.
Cernavoda.

Bulgarije

Veselinovo 4000.
Gumelnita 3000.
Koergan-invasie.

Zie appendix IIb voor kaarten waar culturen in kleuren in zijn opgenomen.

Egypte

– Tussen 10.000 en 6000 geen bewoning, grote overstromingen van de Nijl.

Prehistorie en pre-dynastieke periode 5500 tot 3100.

eerste bewoning vanaf 5300.¹⁷

kleine dorpen en landbouw 4500.

Gerzeaanse cultuur 3600.

volk van Horus uit het oosten komt in conflict met inheemsen onder Seth rond 3540.¹⁸

eenwording onder Menes rond 3500.

Vroegdynastieke periode 3100–2686 (1 en 2^e dynastie).

Oude Rijk 2686–2181 (3^e–6^e dyn).

eerste tussenperiode met anarchie 2180–2080.

Omstreeks 2520 nieuwe klimaatsverslechtering. Er is een grote overstroming in Egypte. Vanaf dat moment drogen land, rivieren en meren in Noord-Afrika verder uit.

Middenrijk 2055–1650 (11^e–14^e dyn).

11^e dynastie Thebe 2080.

12^e dynastie Klassiek Egypte 2040–1785.

invasie van de Hyksos 1720–1570.

Nieuwe rijk 1550–1069 (18^e–20^e dyn).

Ahmose I verdrijft de Hyksos 1570–1546.

Amenhophis III 1417–1379.

Akhnaton religieuze heving 1379–1365.

Ramses II 1298–1232.

Slag bij Kadesh tegen de Hettieten 1287.

verdrag met Hettieten 1268.

verdrijven van zeevolkeren 1225–1187.

Rond 1150 verdere verslechtering met uitdroging.¹⁹

verdeeldheid en verzwakking 1085–650.

Assyrië verovert Egypte 671.

Saïtisch koninkrijk (26^e dynastie) 663–525.

Perzen veroveren het land 525.

Alexander de Grote 332.

Ptolemaeën 306–30.

Romeinse annexatie 30.

Mesopotamië en Kanaän

Soemerië

Prehistorie

Hassuna cultuur 6500–5500.

Samarra cultuur 6000–5500.

Halaf cultuur 5500–4800.

Oebaïd cultuur 5800–4000.
Oeroek periode 4000–3100.
Soemeriërs vestigen zich 3500.
Soemerische beschaving 3200–2000.
Uitbouw staatsorganisatie 3200–2800.
koningsgraven te Oer 2750–2650.
Stadskoninkrijken met koningen vanaf 2700.²⁰

vroeg-dynastieke periode 3100–2390

Akkadiërs 2340–2150.
Sargon I vader van Enhedoeanna 2334–2279.²¹
invasie der Amorieten ca 2000.

Babylonië

eerste koningen 1900.²²
Steden worden verenigd in het Babylonische Rijk 1792–1550.
Hammoe-rapi 1792–1750.
Hurriërs infiltreren 1650.
Hettieten plunderen Babylon in 1595.
Aramese infiltratie 100–800.
Assyriërs heersen 800–612.
Nieuw Babylonische Rijk met Cyrus en Cambyses 612–539.
Perzen 539.
Alexander de Grote 331.

Syrië en Kanaän

oudste landbouwculturen vanaf 12.000.
symbolen en kunst van de godin.
Natufische cultuur vanaf 10.000.
In Jericho en Beidha ontstaan culturen rond 6500.
pleister- en kleifiguren met veel vrouwelijke kenmerken. Rond 6000 zijn er putten met graven in Ain Gazal. De doden worden onder de vloeren begraven.
Semitische infiltratie 3500–2000.
Hyksos 1800–1600.
Rivaliteit Egyptenaren en Hettieten 1500–1200.
Oegarit 1500–1200.
Invasies van zeevolkeren 1200.
Philistijnen 1180.
Hebreeuwse volken vestigen zich 1250–1100.
Aramese vestiging 1200–1100.
Phoenicische steden 1100–700.
Assyriërs veroveren 850–612.
Nieuw-Babylonische verovering 605–539.
Perzen 539–332.
Alexander de Grote verovert gebied in 332.
Kreta (zie Oude Europa voor prehistorie)

Minoïsche beschaving 2900–1150.

Er is de indeling van Sir Athur Evans, die de geschiedenis van Kreta indeelt in Minoïsche fasen van Vroeg-Minoïsch I-II-III, Middel-Minoïsch I-II-III en Laat-Minoïsch I-II-III.

Er is de tijdsindeling van archeoloog Nicholaos Platon 2600–1260. Platon vermijdt de term Minoïsch en spreekt van Pre-Paleis-fase I-II-III; Oude Paleis-fase I-II-III, Nieuwe Paleis-fase I-II-III en Post-Paleis-fase I-II-III 2600–1260.

Vroege bronstijd 2900–2100.
Vroeg-Minoïsch I-II-III of Pre-Paleisfase I-II-III 2900–2100.

Midden bronstijd 2100–1600.
Middel Minoïsch I-II-III of Oude Paleisfase I-II-III 2100–1600.

Late bronstijd 1600–1150.
Laat Minoïsch I-II-III 1600–1150 of Nieuwe Paleis-fase I-II-III 1600–1450.
Laat Minoïsch III 1400–1150 of Post-Paleis-fase I-II-III 1400–1260.

Mycene

Myceense beschaving 1750–1200.
hoogtepunt 1400–1200.
verwoesting Troje 1250.
verwoesting Myceense beschaving 1200–1100.

*Griekenland*²³

neolithicum met vestiging van Middellandse Zee-bevolking afkomstig uit Afrika en de Griekse eilanden in Griekenland.

Indo-Europese stammen vanaf 2100.
Achaërs (Ioniërs en Aeoliërs), Thraciërs en Illyriërs.
Doriërs vestigen zich in Peloponnesos 1200–1000.
In het noorden van Griekenland wonen de Aeoliërs, in het midden de Ioniërs en in het zuiden de Doriërs.

Vroeg Helladisch I-II-III 2800–1900.
Middel Helladisch I-II-III 1900–1580.
Laat Helladisch 1580–1150.

donkere Middeleeuwen of de riddertijd 1100–750.
Ionische migratie naar Klein-Azië 1050–900.
Homerisch Griekenland 900–700.
Hesiodus 750–700.

archaische periode 750–480.
Griekse kolonisatie 750–550.
Draco 621.
Solon 594.
Perzen veroveren Ionië in Klein-Azië 546–540.
Xerxes dringt Griekenland binnen 481–479.

bloei van klassiek Griekenland in 5^e en 4^e eeuw tussen 480–323
bouw van de Acropolis 440–404.

Sparta regeert in Athene (val van Athene) 404–371.
Herodotus leeft in 5^e eeuw.
berechting Socrates 399.

Alexander de Grote verovert Midden-Oosten en dringt India binnen tussen 336–323.
Plato en Aristoteles leven in 4^e eeuw.

Griekenland wordt Romeinse provincie in 27.

*Israël*²⁴

neolithicum 12.000–4500 (zie Syrië en Palestina hierboven)

kopertijd 4500–3200.

vroege bronstijd met uitvinding schrift en opkomst steden 3200–2000.

midden bronstijd 2500–1500.

late bronstijd aartsmoeders-aartsvaders 1550–1250.

ijzertijd vanaf 1250–400.

tijd van Richteren, streek- en open lucht-heiligdommen en dorpen 1100–1000.

verenigde monarchie 1000–922.

koninkrijk Israël in het Noorden 922–722.

bezetting noordrijk door Assyrië 722.

koninkrijk Juda in het Zuiden 922–586.

bij dreiging vanuit het noorden opleving Asjera verering in het Zuidrijk 700–600.

ballingschap en verwoesting van tempel 600–578.

Nieuw Babylonische rijk verovert Israël 605–539.

40.000 joden mogen vanuit Babylonië terug naar huis in 520.

Perzen veroveren het land tussen 539–332.

Alexander de Grote verovert het land 332.

Ptolemaëen en Seleuciden 3^e en 2^e eeuw.

Romeinen 1^e eeuw.²⁵

1. Claire Bellier, Pierre Cattelain, Peter Van der Plaetsen, *De Vrouw in de Prehistorie*. Oudenburg, 2003.
2. Wilson, *Before the Flood*, 6,7,142.
3. Zitman, *Sterrenbeeld van Horus*, 23 start van Egyptische chronologie en koningslijst van Soemeriërs rond 8400 v. Chr.
4. Anthony Pace, ed., *The Hal Saflieni Hypogeum. 4000 BC-2000 AD*. Malta, 2000, 4.
5. Mifsud, *Echoes*, 32, 52 tot het Pelagiaanse blok horen de Maltese eilanden Malta, Gozo, Comino en Filfla en de Pelagiaanse groep Lampedusa, Linosa en Lampione; Zitman, *Sterrenbeeld van Horus*, 232 na het verzinken van de landbrug trekken de Pelasgen naar Kreta, Rhodos en Ionië. Rond 2520 v. Chr. keren zij weer terug naar Libië en raken bekend als de Garamanten die volgens Pausanias ten noorden van het Triton-meer wonen.
6. *Geïllustreerde Wereldatlas van de Archeologie*, 298-329, 662 (overzicht); Zitman, *Sterrenbeeld van Horus*, 26, 216-220 noemt Capsa-cultuur bij Gafsa in Tunesië tussen 8400-5300 v. Chr.; 237-240 voor Toeareg-cultuur.
7. Zitman, *Sterrenbeeld van Horus*, 299 noemt 7000 v. Chr. als begin; 219 wijst op C-14-dateringen uit 1979 en 1980 die aardewerk uit Tagalagal in het oosten van het Aïr-gebergte uit 9300 dateren.
8. *Geïllustreerde Wereldatlas van de Archeologie*, 667 schematisch overzicht van de neolithische revolutie van Middellandse tot Kaspische Zee.
9. Wilson, *Before the Flood*, 105.
10. Mellaart, *Catal Hüyük*, 176, 181.
11. Indeling naar Roebuck, *The World of Ancient Times*, 732.
12. Pöllauer, *Die verlorene Geschichte der Amazonen*, 104; Pecorella, “De Anatolische Culturen”, *Geïllustreerde wereldgeschiedenis van de archeologie*, 429 en verder.
13. Roebuck, *The World of Ancient Times*, 96.
14. Pöllauer, *Die verlorene Geschichte der Amazonen*, 104-07 op 105 met diverse recente literatuurverwijzingen op 147-8; Göttner, *Die Göttin und ihr Heros*, 72.
15. Pöllauer, *Die verlorene Geschichte der Amazonen*, 103.
16. Indeling naar Marija Gimbutas, *The Language of the Goddess*, 332; *Geïllustreerde wereldgeschiedenis van de Archeologie*, 652 voor summier overzicht.
17. Zitman, *Sterrenbeeld van Horus*, 27.
18. Zitman, *Sterrenbeeld van Horus*, 319.
19. Zitman, *Sterrenbeeld van Horus*, 109-10.
20. *Wereldgeschiedenis van de Archeologie*, 667 voor overzicht culturen in Mesopotamië in prehistorie en 670 voor overzicht vorstendommen vanaf 2700 in Kisj, Lagasj, Oer, Oeroek, Akkad, Larsa, Babylon en Elam; Roebuck, *The World of Ancient Times*, 731 voor chronologisch overzicht.
21. Voor chronologisch overzicht zie Jeremy Black en Anthony Green, *Gods, Demons and Symbols*, 22; zie voor kort overzicht Mesopotamische beschavingen Joke en Ko Lankester, *Encyclopedie van westerse Goden en Godinnen*, 28.
22. *Wereldatlas van de archeologie*, 670 voor lijst van koningen met als eerste Sumu-abum (1894-1881 v. Chr.).
23. Indeling naar D. Cohen en E. Visser, *Kort overzicht bij Leerboek der Oude Geschiedenis*. Groningen, 1970 en Roebuck.
24. Tijdsindeling van Schroer, “Op weg naar een feministische reconstructie van de geschiedenis van Israël”, *Bijbel in Vrouwelijk Perspectief*, 112-115.
25. Roebuck, *The World of Ancient Times*, 733; *Wereldatlas van de archeologie*, 666.